

जंगबहादुरका मान-अपमानका कुरा

—ज्ञानमणि नेपाल

जङ्गबहादुरले राज्याधिकार पाइसकेपछि उनका उपर लगातार भइरहेका दगा र अवज्ञाका कथा कति हुन् कति, तिनका सबै रात्ररी लेखाजोखा हुन सकेको त छैन तापनि मैले पाएसम्मका तात्कालिक प्रमाणका आधारमा तिनको संक्षिप्त सिंहावलोकन गरि-सकेको छु । अब राजनैतिक अधिकारले सर्वेसर्वा भए तापनि उनको सामाजिक प्रतिष्ठामा पर्दै आएका एकाध आघातको अवलोकन गर्न लागेको छु ।

श्री ५ राजेन्द्रविक्रम शाहको संवैधानिक अधिकार कसरी युवराज सुरेन्द्रविक्रम शाह र कान्छी महारानी राज्यलक्ष्मी देवी शाहमा सार्दै आएको थियो, कसरी सो अधिकार जङ्गबहादुरका हातमा पर्न पुग्यो भन्ने सम्बन्धमा पनि संक्षेपमा देखिसक्यौं । प्रथमतः जेठी महारानी साम्राज्यलक्ष्मी देवी परलोक भइसकेपछि कान्छी महारानी राज्यलक्ष्मी देवीले आफ्ना छोरालाई राज्यको उत्तराधिकारी बनाउने जोडदार माग राखिन् । यद्यपि यो कुरा घर्मले-परम्पराले पनि प्रतिषिद्ध थियो । तर पनि राज्यलक्ष्मीको लेखा राजाको हुकुम भएपछि नहुने कुरा के थियो र? सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई राज्यको उत्तराधिकारी हुन यति यति कारणले अयोग्य भनी घोषित गरिदिएर आफ्ना छोरा रणेन्द्रविक्रम शाहलाई सुयोग्य उत्तराधिकारी घोषित गरिदिएर मैहाले थियो नि,—राजा रणबहादुर शाहले डेढ वर्षकै बालक उमेरका

गीर्वाणपुत्र विक्रम शाहलाई सिंहासनमा राखी राजा बनाई आफू जोगी पनि त बनेका थिए । गीर्वाणपुत्र विक्रम शाहलाई जस्तै गरेर पहिल्यै आफ्ना छोरा-लाई राजा बनाइदिएर आफूलाई राज्यको सबै अधि-कार दिएर राजा राजेन्द्रविक्रम शाहले रणबहादुर जस्तै अलमिगएर बसेपनि भइहाल्छ नि भन्ने भाव कान्छी महारानीको थियो । सुरेन्द्रविक्रम शाह पनि अब अवोध बालक थिएनन्; कुरा बुझ्ने भइसकेका थिए । उनका पक्षका मानिस पनि यो कुरामा उनलाई सचेत गराइ-रहेका थिए । कान्छी आमाको आशय थाहा पाएपछि उनी पनि अब आफै झटपट राजसिंहासनमा बसी श्री ५ महाराजाधिराज घोषित हुन रोढाइ गर्न लागिरहेका थिए । यसरी दिनपरदिन गृहकलह बढ्दै आपसमै आशङ्का थपिदै गएकाले राजा राजेन्द्रविक्रम शाह विचलित बनेका थिए । तर उनी उत्तराधिकारीको परम्परागत रोल मिचेर सुरेन्द्रविक्रम शाहको अधिकार हरिदिन पनि कुनै हालतमा अवि सार्दैनथे, उता कान्छी महारानीलाई पनि खुलेर फटकार्न सक्तैनथे । कान्छी महारानीकै प्रेरणाले बोलाएर ल्याई अधि-कारमा पुऱ्याइएका मुख्तियार माथवरसिंह थापा पनि राजाकै भित्री आशय अनुरूप रोल मिच्ने काममा अधि नबढेकाले महारानीको मनोवाञ्छा पूर्ण हुन सकेन । भित्री झटपट बढ्दै गयो । यसै कचिङ्गलमा आगलठेगलमा दुई तीन दल सृष्टि भई पक्ष विपक्ष

हुँदाहुँदै कैशौं निर्णय व्यक्तिहरूले ज्यान गुमाउनु पर्‍यो ।

सं. १८९९ मा राजा राजेन्द्रविक्रम शाहबाट जेठा छोरा सुरेन्द्रविक्रम शाहलाई विना अधिकारको 'श्री ५ महाराजाधिराज' को खिताप दिइएको थियो । त्यसपछि सं. १९०१ मा नानी जेठा छोराले हुकुम चलाई राजकाज गर्नु भन्ने लालमोहर गरियो । यसपछि कान्छी महारानी ज्यादै नाराज भएकीले उनको पनि मन राख्न सं. १९०२ जेठमा राजेन्द्रविक्रम शाहले उनलाई पनि 'मेरो र श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहको सल्लाहले राजकाज चलाउनु' भन्ने अधिकारको लालमोहर गरिदिए । यसरी आफ्ना हातमा अधिकार आएपछि आफ्ना छोरालाई नै 'महाराजाधिराज' बनाउन महारानी पूर्ण प्रयत्न गर्न लागेकी थिइन् ।

कोतपर्वपछि जङ्गबहादुर कान्छी महारानीकै आज्ञाले सर्वशक्तिमान् बनेपनि उनको मनोवाञ्छा पूर्ण पार्ने काममा अधि सरेनन् । आखिर उनले प्रत्याख्यान गरिएकी महारानी जङ्गबहादुरलाई नै सिध्याउने प्रयत्नमा लागिन् । उनको यस काममा सहयोग दिन अधि सन्नेमा सरदार दलमर्दन थापा, वीरकेशर बस्नेत, रणभद्र बस्नेत, समरजित बस्नेत, सुवेदार वीरध्वज बस्नेत आदि थिए । यो योजना सफल भइदिएको भए जङ्गबहादुर र उनको पक्ष मारिने मासिने थियो, राजा राजेन्द्रविक्रम शाह, सुरेन्द्रविक्रम शाह, उपेन्द्रविक्रम शाह समेत निस्तेज हुने वा पन्सिने थिए; रणेन्द्रविक्रम शाह र वीरेन्द्रविक्रम शाहहरूको उदय हुने थियो । तर यो योजनाको सुइको पाएका जङ्गबहादुरले पहिल्यै भण्डारखालपर्व मचाएर यसको भण्डाफोर पारिदिए । यस पर्वमा मारिने र भाग्नेको सूची पनि हामीले देखिसकेका छौं ।

यो पर्व घटेको एकहप्तापछि नै जङ्गबहादुरको प्रेरणाले-करले पनि राजेन्द्रविक्रम शाहले कान्छी महारानीलाई मेरो र जेठा छोराको सल्लाहले राजकाज चलाउनु भनी सं. १९०२ जेठको लालमोहर वदर गरी उनको सबै अधिकार शिकी

आफू पनि कान्छी महारानीसँगै काशी जाने हुँदा श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाहको एक हुकुम मान्नी कम्पु सोह्र पल्टन र भरमुलुकको कमान चलाई राजकाज गर्नु भनी जङ्गबहादुरकै नाममा लालमोहर गरिदिए ।

यसरी सबै अधिकार विधिवत् प्राप्त गरेपछि उनी श्री ५ सुरेन्द्रलाई अधि सारी नेपाल राज्यको हालीमुहाली चलाउन लागे । अब जङ्गबहादुर राज्यलक्ष्मी र ऐश्वर्यलक्ष्मीले पनि परिपूर्ण बने । मानिस अधिकार र धनसम्पत्तिले मात्र अवाउँदैन । यसका साथसाथ उसलाई सितनस्वरूप लोकयश र प्रतिष्ठा पनि चाहिन्छ । राज्यलक्ष्मी ऐश्वर्यलक्ष्मी भनेका अस्थायी पनि हुन्, चञ्चल पनि छन् । यश र इज्जत भनेका स्थायी; पछिसम्म पनि रहिरहने चीज हुन् । यसैले चतुर बुद्धिमान मान्छे धन-अधिकारभन्दा पनि यश र इज्जतका लागि आफूलाई समर्पित गर्दछन् । यसैले पनि भौतिक लाभ उपलब्ध गरिसकेपछि अरु यशको चाहना उनका मनमा जाँगरित हुन आउनु स्वामाविक थियो । यसका लागि उनले आफूभन्दा पहिलेका मुख्तयारले गर्न नसकेका काम गर्नु आवश्यक थियो । त्यस जमानामा सारा नेपाली राजा प्रजाका मनमा खटकिराखेको थियो सं. १८७२ मा भीमसेन थापाले युद्धमा हार खाएर सुगौली सन्धि अनुसार देश गुमाएको कुरा । अब त्यसलाई कुनै हिसाबले फिर्ता ल्याउन सके नयाँ प्राइमिनिष्टरको शिरसा चार चाँद लाग्ने कुरामा शङ्कै थिएन । यो तत्त्वलाई हृदयङ्गम गरेका जङ्गबहादुरले दोर्जलिङ्ग र सुखी राज्य नेपालमा मिलाउने पहिलो प्रयास गरे । त्यसमा उनी सफल हुन सकेनन् । पछि आएर भोटसंग गरेको युद्धमा भने नेपाललाई सफलता प्राप्त हुन आयो । त्यसपछि सं. १९१४ को भारतको विप्लवमा अंग्रेजलाई सहायता गरे बापत अलिकति जग्गा जङ्गबहादुरले आजर्न गरी ल्याउन सके । यमबाट केही मात्रामा उनलाई राजनैतिक प्रतिष्ठा प्राप्त भयो ।

त्यस बेलाको जमानामा कुलीनता-खानपीनको छ्याल असाध्यै राखिन्थ्यो । तीन डोरे जनै लाउने

खश क्षत्रीहरूलाई उपल्ला झर्रा क्षत्रीहरू ठकुरीहरू पनि तल्लो तहमा राख्थे । खानपीतु --विहाबारीमा पनि हम्मैसी चलाउन अनकनाउँथे । यसरी उपल्ला तहका क्षत्रीहरूले हियाएको कुराले प्राइमिनिष्टर भएपछि जङ्गबहादुर चिन्तित थिए । उनको मानसिक आघात बढेको थियो । अब उनले झर्रा क्षत्रीको दर्जा प्राप्त गर्नु सामाजिक प्रतिष्ठाका लागि अनिवार्य महसूस गरे । विजय-राज जस्ता गुरु पुरोहितहरू उनका आगेपीछे छँदैथिए । उनीहरू मार्फत आफ्नो पुस्तावली लेखाएर ट्याक्याक महाराणा प्रतापको पुख्यौलीमा जोडाइदिए । अनि उनले सीधा विधेय श्री ५ महाराजाधिराजसंग 'हजुरका पुर्खा चित्तौरगढबाट पाहाड पस्ता हाम्रा पुर्खा पनि संगै आएका, हाम्रा पुर्खाले चाहिँ खशिनी स्वास्नी राखेर जन्मेका हामी चाहिँ खश क्षत्री भएका हौं, अहिले सरकारको उदयमा हामीले हाम्रा पुर्खाको जातभात पाउने हौं' भन्ने बिन्ती चढाए । श्री ५ ले पनि हुन्छ लौ भनी सं. १९०५ मा जङ्गबहादुरलाई 'राणार्जी' को खिताप दिइदिए । अब उनी श्रीमद्राजकुमारकुमारत्मज 'राणार्जी' भए । अर्थात् 'राजाका छोराका छोराको छोरा' भन्दा चारै पुस्ता-देखि राजखानदान देखियो र चौतरिया खलक जस्तै भए । सर्वसाधारण भारदारलाई लानि लेखिने गरेको 'स्वस्तिश्री-सर्वोपमायोगयत्यादिसकलगुणगरिष्ठ राजभारोद्धरणसमर्थ' भन्ने प्रशस्तिबाट अलग्गिएर उनी माथि पुगे । यो कुरा उनले देशविदेशमै प्रचार गराए । यसले गर्दा भारतका रजपूत क्षत्री र यहाँका झर्रा क्षत्री ठकुरीहरूसंग पनि विहाबारीमा चलन खानपीतु गर्न पनि अब कुनै बाधा उट्काउ कानूनी रूपले चाहिँ नपर्ने भयो ।

जङ्गबहादुरले देश विदेश डुले, सबैका चाल-चलन बुझे । राजा महाराज चक्रवर्ती वादशाह भन्ने दर्जा अर्को हो, प्राइमिनिष्टर (प्रधानमन्त्री), मुख्तियार, मन्त्री, काजी भन्ने दर्जा अर्को हो । नेपालमा सर्वेसर्वा अधिकारसम्पन्न त उनी थिए, तर प्रधानमन्त्री नै थिए । भारतमा अंग्रेजका अधीनका राजा रजौटा भए पनि उनीहरू राजा भनिन्थे । उनीहरू

भन्दा मर्यादाक्रममा आफूलाई कसरी अलग उँचो राख्ने; औपचारिक समारोहमा स्थानमानको लेखा-जोखा कसरी राख्ने; विदेश जाँदा कति तोपको सलामी लिने; यस्ता कुरामा इज्जत राख्न मर्यादा-क्रमको व्यवस्था बाँध्न पनि उनले प्रधानमन्त्री मात्र बनेर बस्ता नहुने ठहराए । उनको भित्री सच्चो पाएका चाटुकारहरू आफ्नो हातमा शक्ति छँदैछ, राजसिंहासनमा बसेर श्री ५ महाराजाधिराजै किन नबन्ने ? भन्ने सम्मका कुरा पनि सुझाउँथे । यस्ता सुझाव प्रस्तुत गर्नेमा अधिसरा विजयराज गुरु नै थिए भनिन्छ । तर जङ्गबहादुर राजनीतिमा यस्तो कच्चा काम किन गर्थे । श्री ५ लाई पन्साएर आफू अड्न सक्छु भन्ने कल्पना उनले गरेका थिएनन् । उनले श्री ५ मा दिलैदेखि मान्यता राखेका थिए । आफ्ना भाइछोरा कसैले श्री ५ प्रति अलिकति तल माथि गरे भने पनि हप्की गर्दथे र श्री ५ मा मान्यता राख्ने र अंग्रेज बहादुरसंग मित्रता राख्ने कुरा नै आफ्ना भाइछोरामा आफ्नो कुलको राज्यसत्ता स्थिर हुने कुरा हुन्, भनी उपदेश दिन्थे ।

त्यसकारण उनले एउटा मध्यममार्ग अवलम्बन गर्ने उपाय सोचे । तर त्यो उपाय अवसर नपरी प्रकट गर्नु पनि भएको थिएन । सं. १९१२ मा भोटसंगको युद्धमा विजय हासिल गरेर उनलाई आफ्ना शर्त स्वीकार गराएर सित्तो समेत तिराउने सन्धिमा हस्ताक्षर गराएपछि जङ्गबहादुरलाई ठूलो पुरुषार्थ गर्ने भन्ने भान पयो । यसैले उनी अब प्रधानमन्त्रीमा मात्र नरहने निर्णय गरी आफ्नो अस्वस्थताको कारण देखाई सो प्राइमिनिष्टरको पदको अभिभारा आफ्ना भाइ वमबहादुरमा बिसाए । यसले एकातिर रोलक्रम-बाट सो पद पाइने रहेछ भनेर उनका भाइहरू ढुक्क परे भने अर्कोतिर यतिले मात्र जङ्गबहादुरको चित्त बुझेको रहेनछ भन्ने कुरा जाहेर भयो । यसैको फल उनको आफ्नो पुख्यौली थलो कास्कीपोखरा र लमजुङ्गका राजा घोषित गरिए र विशेष अधिकारसाथ 'श्री ३

महाराजा' भन्ने पदबीले विभूषित बने । अब उनी श्री ५ बाट तल प्राइमिनिष्टरभन्दा माथिका दर्जामा पुगे । यसरी नेपालमा श्री ५ महाराजाधिराज मुनि श्री ३ महाराज भन्ने पद प्रतिष्ठापित हुन आयो । केही महीनापछि बमबहादुर परलोक भएकाले पुनः प्राइमिनिष्टरका पद पनि जङ्गबहादुर स्वयंले सम्हाले ।

यसरी जङ्गबहादुरको राजनैतिक महत्वाकांक्षा चाहिँ व्यवहारले पनि मानप्रतिष्ठाले पनि करीब पूर्ण भयो भने सामाजिक प्रतिष्ठाचाहिँ कानूनले वा लालमोहरले मात्र पूर्ण हुने छाँट भएन । उनलाई चलाउने कुरामा चौतरिया खलकको आनाकानी नै रह्यो । यत्ना लागि पनि उनले श्री ५ महाराजाधिराजलाई नै गुहार्नु पर्‍यो । श्री ५ सुरेन्द्रविक्रम शाह का शाहज्यादा मागेर उनले आफ्ना छोराहरूको विहाबारी गराइदिए । श्री ५ कै बलले चौ. गुरुप्रसाद शाहकी बहिनी हिरण्यगर्भकुमारीलाई मागेर त्यसै साल आफ्नो पनि पुनर्विवाह गरे । आफ्ना छोरीहरू पनि दुव्राराजाधिराजलाई दिएर विवाह गराए । यसरी जङ्गबहादुर र उनको खलक शाही खानदानसंग खानपीनमा विहाबारीमा पनि सरावरीसंग चलन थाले । करले बलले यो कुरामा कसैले मुख फोरेर भन्ने बाटो भएन, तर भिन्नभिन्न यो घटीबढी जातको विहाबारीको खानपीनको नाटीखुटी भने हुटेन, त्रियोचर्चो चली नै रह्यो ।

जङ्गबहादुरले यो विवाह सम्बन्धद्वारा एउटा गोलीले दुइटा चरा मार्ने विचार गरेका थिए । एक आफ्नो सेखपछि पनि आफ्ना सन्तानको पनि यसरी नै सु-सम्बन्ध कायम भइरहोस् भन्ने राजनैतिक उद्देश्य थियो भने दोस्रो शाही खानदानसंग सरावरी चलेर सामाजिक प्रतिष्ठा प्राप्त गर्नु पनि थियो । यसबारेमा उसैवेला पनि थरिथरिका चर्चा चलिरहन्थे । उनका भक्त कान्छाभाइ धीर शम्शेरले 'हाम्ना दाज्यू कति बुद्धिमान् आफूले बस्नुपर्ने

राजगद्दीमा विनयवश आफू नबसी घुमाएर आफ्ना नातिलाई बसाउने हुनुभयो' भनेका थिए । साँच्चै आफ्ना सेखपछि छोरालाई 'श्री ३ महाराज' र दौहित्र (छोरीका छोरा) लाई 'श्री ५ महाराजाधिराज' बनाउने उनको धोकोलाई सबैले बुझेका थिए ।

परन्तु उनका सेखपछि उनको राजनैतिक उद्देश्य त ठ्याम्मै पूरा हुँदै भएन । उनका आफ्नै भाइभतिजाबाट ड्याङ्ग खानु पर्‍यो । सामाजिक प्रतिष्ठामा पनि बारम्बार बिप्रतिपत्ति उठिरहे । उनले त्यस्ता बेइज्जती कुरा आफ्नै कानले सुनी रहनुपर्‍यो ।

जङ्गबहादुरको यो घटीबढी जातसम्बन्धी मान अपमानको कुरो अरुलाई त त्यति चासो पर्ने कुरा पनि थिएन । एक त खश क्षत्री र ठकुरीहरू समान धर्म समानकर्म नै ठहरे, को झर्सी, को खश, सबै रणसँदानमा उत्रने, सबै राजकाजमा लागेका भारदार नै थिए । यिनको जातपात विहाबारी खानपीनमा न बाहुनलाई असर पर्ने वा चासो पर्ने विषय थियो न तल्लो जातकालाई । यो केवल ठकुरी र खश क्षत्रीहरूको आपसको मामला थियो । अरुहरूलाई त यिनले शाहज्यादाहरू हत्याएभन्दा सबै शाही अधिकार हत्याए भन्ने कुराचाहिँ बढी चासो र चर्चाको विषय थियो । विशेष गरेर चौतरिया खलकमा भने दुबै कुराले धेरै समयसम्म हलचल मचाइरहेको थियो । जङ्गबहादुरको राजनैतिक उत्थान एकाधिकारको आरिसले उठेको रीस पनि जम्मा भएर अन्त पोखिन नपाएर उनको घटी जातको कुरामा आएर ठोकिन पुगेको थियो । यसैले चौतरियाका मान्त्र होइन हरेक विरोधी भारदारका घरघरमा देश परदेशमा पनि जातलाई लिएर जङ्गबहादुरको यो बदनाम फैलिरह्यो । देशभिन्न भने कडा दण्डमयले प्रकटरूपमा प्रचार हुन सक्तैनथ्यो । ११ सालपछि मुख फोरेर भन्न चौतरिया खलकलाई

आफैलाई अष्टधारी पन्यो र यो विरोध केही मत्थर थियो । बाहिर वाक्स्वतन्त्रता पनि बढी भएको र त्यहाँ अरूहरूलाई यो बदनामी कुरा बढेर प्रचार गर्न कसले छेक्तथ्यो र । विरोधीको थुतुनो थुन्न कसले सक्तथ्यो । बाहिर जतिमुकै लोलोपोतो पारेपनि काशीमा निर्वासित जीवन बिताइरहेका रणोन्द्रविक्रम शाह र वीरेन्द्रविक्रम शाह र उनका अनुयायीहरू पनि भिन्नभिन्नै जङ्गबहादुरको बदनामी कुराको ढुंगी पिटाइरहेका थिए ।

कोतपर्व मण्डारखालपर्वको अधिपछि पनि निर्वासित भई बसेका काजी जगतबम पाँडे, रङ्गनाथ गुरुज्यू, चौ. गुरुप्रसाद शाह, रणोज्ज्वलसिंह थापा, दलप्रकाश शाह, दलबहादुर थापा आदि सबैको विरोधी भूमिका केलाएर सबै स्पष्ट पार्न सकिएको छैन तापनि अहिले गोठू बस्नेतको चर्तिकलाचाहिँ अलिकति प्राप्त प्रमाणका आधारमा चर्चा गर्नु उपयुक्त ठानेको छु । यिनको साधारण परिचय र यिनले मण्डारखालपर्वदेखि जङ्गबहादुरको अवज्ञा गर्दै आएका थिए भन्ने कुरा पनि पहिले प्रकट गरिसकिएको छ । चौ. गुरुप्रसाद शाहको विरोधी भूमिका मत्थर भएपछि उनलाई सुद्धा मुखेर गोठूले उठाएको विरोधी प्रचारपट्टि एक दृष्टि दिऊँ ।

नेपालबाट बाहिर पाटो लागेका काशीमा निर्वासित भई बसेका कान्छी महारानीका तीन आमा छोरा साथमा लगेको धनसम्पत्तिको आपसमा बाँडफाँड नमिली तीन जना तीनतिर मुख फर्काई बसेका थिए । यिनीहरूको दल पनि आपसमै दन्तव-ज्ञानमा व्यस्त थियो । महारानीको पक्षमा लागेर हतकिर्ता भई आँखी बनेका खाइखेली ठेड भएका दलबहादुर थापा थिए भने साहि्ला साहेबज्यूको पक्षमा लागेर गोठू बस्नेत झन् जगरसेठ थिए । यिनको मतजत एकगठ नहोस् भनेर शुरुदेखि नै जङ्गबहादुर चनाखो बनी आफ्ना मानिसद्वारा भेद उपजापका चालबाजी पनि चलाइरहेका थिए । छोरो विरोधी

हुँदा महारानी मुखले जङ्गबहादुरपट्टि लागेकी जस्ती भएकी थिइन्, रणोन्द्र र उनका अनुयायी गोठू जङ्गबहादुरका प्रबल विरोधी बनेका थिए ।

सं. १९२१ जेष्ठ वदि ४ रोज ४ मा साहि्ला साहेबज्यूकी मैयाँको विहा आवागढका राजा पिथीसिंहसंग हुने निश्चित भयो । यो विवाहको कुरा मिलाउने र अरू चाँजोपाँजो बाँधने काम पनि बेतियाका राजाका माध्यमबाट लमी बनेका गोठू बस्नेत नै थिए । शायद आफ्नो वा आफ्ना भाइछोराका लागि मैयाँलाई जङ्गबहादुरले मागेका हुँदा हुन् । उनीसंग पनि मुजे नातो बाँध्न पाए उनबाट हुने काईकुई पनि कम हुने ठानेका हुँदाहुन् । उनीहरूलाई नदिएर वा मान्ने भौकै नपारेर भारतका रजपूत क्षत्री राजासंग मैयाँको विवाह गराउने कुरा बाँधेकाले साहि्ला साहेबज्यू समेत गोठू बस्नेतहरू फुरुङ्ग परेका थिए । गोठूले त यो ठूलो पुरुषार्थ गरेको हुँ भन्ने ठानेका थिए ।

सं. १९२१ वैशाख शुदि ७ मा विवाहको अठोट लाग्यो । साही मुन्द्रो साट्ने, तिलक लिन विधि पूरा गरी टीकाटालो गरियो । यो विवाह बेतिया दरबारबाट हुने भयो । जन्तीको आवाभगत गर्ने, भोज भतेर खुवाउने काम पनि बेतिया महाराजले नै अडभर गरेकाले साहेबज्यूहरू झन् खशी थिए । आफ्ना मालिककी मैयाँलाई खशले हात हाल्ने मौकै नदिएर रजपूत राजालाई दिलाउन र बेतियाको महाराजको सहयोग पाउन पनि सफल बनेका गोठूको फूर्ति बढेर भूईँमा खुट्टै थिएन । श्री ५ का शाह-ज्यादालाई चौतरियाको बहिनीलाई खशले हात पारेकोमा मुख फोरेर विरोध नगरे पनि सबै साहेबज्यूहरूको मन भिन्नभिन्नै कुँदिरहेको थियो । यसै रहस्यलाई बुझेका साहि्ला साहेबज्यूले गोठूका सल्लाहले अठोट लागेकै भोल्सिप्लट चौ. गुरुप्रसाद शाहलाई अझ चित्त कुँदयाउने नियतले घाउमा लूक घस्ते विवाहको पहिलो निम्तो बेतियातर्फ पठाए । परन्तु गुरुप्रसाद शाहले पनि स्थिति टारिहाले । सो विवाहमा उनी उपस्थित भएनन् ।

यथासमयमा बेतिया दरबारबाट विवाह सुसम्पन्न भयो ।

यसपछि गोठूले आफ्ना रिसका मुन्दा फेर्ने हिसाबले आफूसंग अहिलेसम्म अरिपरेका चौ. गुरुप्रसाद शाह, श्री ३ जङ्गबहादुर राणा, विजयराज गुरुलाई तथानाम गरेर चिठी लेखे। अघि कुनै समयमा बेतिया महाराजको पटाङ्गिनीमा कचहरी हुँदा गुरुप्रसाद शाहले गोठू बस्नेतलाई छेड हानेका रहेछन्। सोही निहूँ उठाई उनले तपाईं ले के पुरुषार्थ गर्नु भयो, खशलाई बहिनी दिएर खशका हातको भात खानु भयो, मैले त आफूले मानेका मालिककी मैयालाई खशका हात पर्न दिइन, यसको चार महीनापछि जङ्गबहादुरलाई बैठाएपछि मेरो पुरुषार्थ देख्नुहोला भनी लेखेका छन्।

अघि १४ सालको विद्रोहमा अंग्रेजको सहायतालाई जङ्गबहादुर लखनौ गई तयताबाट काशी गई सिकौलको कोठीमा बसेका थिए। त्यस बेला उनले हेपेर रीसले गोठूलाई 'ए गोठू तेरो बाबु रणभद्र हो ढोगिदे' भनेर छेड हानेका रहेछन्। त्यस बेला गोठूलाई केही बोल्ने मौका परेन, अहिले यति गरेपछि म दोगला रहेछु कि सद्धे बाबु हो छोरो रहेछु, तपाईंहरूलाई मालिकका मैयालाई हात हाल्न दिइन, न तपाईंहरूको आशा राखे भन्दै जङ्गबहादुरलाई नै दोगला सिद्ध गर्ने भाव गड्केर पोब्रेको छ। यी दुवै चिठी विवाहको ६ दिनपछि लेखेका हुन्।

यसको २० दिनपछि विजयराजलाई तथानाम गरेर लेखेको छ। अघि विजयराजले काशीमा यस्तै कुराको दगलफसल हुँदा हेर गोठे, तेरा मालिकलाई काशीमा बसेर हण्डी थापेर खाने पारिन भने म विजयराज नै हुइँन' भनी गोठूलाई हप्काएका रहेछन्, यस मौकामा उनलाई गोठूले भन्ने बाटो पाए। हेर, तिमीहरूको चक्रबाट मालिकलाई बचाएर कल्पवृक्षको छायामा लगियो, सेखी गर्नेको मुखमा गोठूले जुत्ता हान्यो भन्दै विजयराजलाई ठूलठूला अष्टिक लाइएको छ। उनका पुखालि हनुमान्ढोकाभा छोरी पटकेको कुरा अगम्य छ, के हो? उनले अमक्ष्य खाएको कुरा मुन्दा अहिलेको स्थितिको सम्झना हुन्छ। उस बेला पनि यस्तो हुँदो रहेछ भन्ने

शङ्का हुन्छ, रहस्य के हो? रीसले बेइज्जत गरेको पनि हुन सक्छ, यस्ता यी ठूलठूला जात जाने अभियोग कहाँसम्म सत्य हुन् अहिले यसै भन्न सकिँदैन।

विवाह भएको डेढ महीनापछि पुनः गोठूले जङ्गबहादुरका भाइ बद्रिनरसिंहलाई फकाउँदै सकाउँदै जङ्गबहादुरका विरुद्धमा उचात्दै पत्र पठाएका छन्। अलिक विस्तारसंग आफ्नो मनोभाव पनि व्यक्त गरेका छन्। बद्रिनरसिंह मित्रमित्र विरोधीदलसंग विशेष सहानुभूति राख्नेमा रहेछन् भन्ने छनक यस पत्रबाट पाइन्छ। 'तपाईंले राजा प्रजा सबैलाई सुख होस् भन्ने हेतुले ठूलो तकलीफ उठाएर इलाहवाद किल्लामा कैद पनि सहनु भयो' भनी पुरानो कुरा सम्झाएर त्यसको महत्त्व दर्शाएर सकाएको छ भने 'ईख नभएका क्षत्री विष नभएको साँप' काम लाग्दैन भनी उनलाई उद्वेजन गराउने प्रयास पनि गरेको छ। यस पत्रमा पनि चार महीनामित्र 'राजा हुँ भन्ने' (जङ्गबहादुर) लाई सिध्याउने कुरा गरिएको छ। 'अब सिरिफ राजा हुँ भन्नेलाई नेपालमा तैले कत्तल गरी ठण्डा पारेको बखतमा म तिमीहरूको मद्दत गरूँला' 'तिमीहरूसंग सामेल छु' भन्ने वचन बद्रिनरसिंहसंग मागिएको छ। यो प्रड्यन्त्र के कस्तो थियो वा भयो भन्न सकिँदैन। यस उद्देश्यले गोठू बस्नेत नेपाल तराई बुटौलसम्म आई फर्केको कुरा पनि सूचित छ। 'राजा हुँ भन्नेलाई एक दुई तीन सिध्याउँछु, सिध्याउन सकिन भने गोठू बस्नेत होइन, अनि गोठू एक बाबुको छोरो रहेछ कि दोगला रहेछ राजा हुँ भन्नेले थाहा पाउला' भनी भीष्मप्रतिज्ञा पनि गोठूले गरेका छन्।

आखिर उपर्युक्त सबै चिठीपत्र नेपाल आए, जम्मा हुँदै जाँदा जम्मै जङ्गबहादुरका हात परे। गुरुप्रसाद शाह विजयराजलाई त केटी थिएन, बेइज्जत गरेरै लेखिएको थियो। बद्रिनरसिंहलाई अलिक असजिलो पार्ने खालको बेहोरा थियो। तर मैले वचन दिएको वा दिने छैन भनेर उनले इन्कार गर्दा उम्कन सजिलै थियो। इन्कार गरेरै रहे। आफ्नो र आफ्ना मान्छेको त्यस्तो घोर अपमान गरेको जात जाने जस्ता अष्टप्यारा अष्टिक लाएको देख्दा

रीसले आगो भएर जङ्गबहादुरले रेजिडेन्ट रेम्जे मार्फत यी सबै चिठी सकलै पठाएर अंग्रेज सरकारसंग गोठू बस्नेतलाई सख्त सजाय गरिदिने अनुरोध गरे । अंग्रेज सरकारले बनारस बस्ने अंग्रेज एजेन्टलाई यो सबै बेहोरा बुझी पुर्णक्ष गरी यथार्थ निरोपण गर्न भनी अह्नायो । उनले पनि साहिंला साहेबज्यू, काहिंला साहेबज्यू र उनीहरूका कारिन्दा, मुन्सी, नोकर, चाकर सर्वसंग बुझी बयानसमेत लिए । साहिंला साहेबज्यूले गुरुप्रसाद शाहलाई बेतिया पठाएको निम्ता सद्दे हो अरू कीर्ते हुन् भने, गोठूले अक्षर नचिन्नेको कुरा जाहेर भयो । उनले पनि इन्कारी नै बयान गरे । आमाछोरामा, दाजुभाइमा पनि आपसमा वैमनस्य, झगडा, रीसराग बढेको हुँदा काहिंला साहेबज्यूका पासमा गुरुप्रसादका भाइ दलप्रकाश शाह बसेका र काहिंला साहेबज्यूसंग लागेको भनी मलाई फसाउन यो काम गरेको हुनुपर्छ भन्ने बयान गोठूको भयो । यतिकै भरमा दलप्रकाशलाई सजाय गर्न पनि मिलेन । अरू मुन्सी कारिन्दाहरूले पनि आ-आफ्नो अनभिज्ञता जाहेर गरे । पत्र एउटै मानिसका हस्ताक्षरमा लेखिएका थिए । फट्केमा 'गोठू वसनात्' भन्ने हस्ताक्षरको चिठी सही थियो । सहीका अक्षर फरक थिए । अक्षर नचिन्ने भनेपछि सद्दे कीर्ते जाँच्ने अक्षर लेखन लाउने काम पनि भएन । साहिंला साहेबज्यूले यी चिठी लेख्ने मान्छे पत्ता लाउनेलाई रु २०० इनाम दिने घोषणा पनि गरिदिए र आफ्नो निर्दोषिता सिद्ध गरे ।

बृटिश भारतमा उसै बेला पनि धेरै वाक्स्वतन्त्रता थियो । मानिसले आफ्नो मन लागेको कुरा लेख्न, पढ्न, छाप्न पनि सक्त थिए । यसैले चिठी लेखेका भरमा आफ्ना देशमा शरण परेर बसेका मानिसलाई सजाय गर्न वायस-रायले त्यति खायस देखाएको भान पर्दैन । राणाशासकहरू हरेक पल्ट यस्ता कुरा वायसरायसंग अनुरोध गरी रहन्थे । यसैकारण यो दगलफरुल गर्न नलागी रेम्जेले यो राग भेटाउन कुरा नरम पाउँदा वायसरायको रायमुताविक लेखे-गोठूलाई फसाउन कुनै तेसर मान्छेले लेखी गोठूका नामले यी पत्र पठाएका हुन्, आफैँ गोठूले लेखेका भए यस्ता षड्य-

न्त्रको कुरा ता गोप्य पो राख्नु पर्दथ्यो, झन् आफ्नै हात-मुखले किन प्रकट गरी गरी हिंड्थे, गोठू अक्षर नचिन्ने हुनाले लेखेको सबुत प्रमाण पुग्दैन, विनासबुद प्रमाण कसैलाई पनि सजाय गर्न मिल्दैन, यस्ता कुरामा कपाल दुखाइरहुनु पर्दैन, हात पर्नेसाथ यस्ता बेइज्जती पत्र च्यातेर फालिदिनु भन्दै यता चोचोभोचो राखी जङ्गबहादुरको चित्त बुझाई पत्र लेखिदिए, उता गोठूलाई पनि विना सबुद प्रमाण सजाय गर्न नमिल्ने भनी बचाइदिए । यसरी जङ्गबहादुर र उनका चक्रको यो अपमान काण्डको यही इतिश्री भयो ।

प्रमाणका लागि केही महत्त्वपूर्ण पत्रहरू

जङ्गबहादुर राणाजी भएको कुरा

सम्बत् १९०५ साल वैसाख सुदि १३ रोज ३ का दिन ।

महाराजाधिराजबाट मातवरसिंह जतरल् हामि-हरूको सवारी हिटौडाको धुपवासमा चलाइ १६ गोटा मानिकाटि आजदेषि श्री ५ महाराजाधिराजको हुकुमली आजकाम गर्नु भन्या कागतमा सर्वैलाई सही हालन लगाइ सवारी बाहा चलाइ ल्याउदा २ लाषको षिल्लत र सवा-लाख रुपैयाँको विता वकस्या र पनि मेरो हुकुम चलाउन सकेन तैले मलाई श्री ५ कान्छा मुमाज्यूबाट मान्न षोजदा मलाई बचाइ गादिमा राज गराइ हुकुम चलाईस तसर्थ तलाई २ लाषको षिल्लत र सवालाख रुपैयाँको जागिर वकसन्छु ले भनि हुकुम हुदा मलाई हजुरबाट सर्वै कुरा वकस्याको छ मलाई केही चाहिंदैन भनि विंति गर्दा नलिहंन भनि हुकुम भयो र नलिहंन भनि हुकुम हुंछ भन्या हजुरका पुरुषागढ चितौर-बाट गोर्षा पाउ लागनु हुंदा हामिहरूका राणा रजपुत्र पनि पाउ रषवारि गोर्षा आइ षसी (नी) विवाह गरी जन्म्यापट्टिका सन्तान हामिहरू हौं आफ्ना पुरुषाको पदवी पाउन्था हौं किन भन्या कालु कार्जिहरू षवास्या हुन् उनका पुरुषा रजपुत हुनाले षवास्या पनि साही भंगया हामिहरू ता तेलिया हौं नौ नूनिया हौं भनि विंति गर्दा श्री ५ सर्कार वहु(त) षसी हुनु भै राणाजिको षिताव वकसनु

भयो इ कुराको सबै विस्तार रजिडंट साहेवसंग विस्तार गरी र षुसीको षवर रजिडंट साहेवलाई भनि आउनु औ लाट साहेवसंग भेट मुलाकात भया भयाको विस्तार पनि रजिडंट साहेवसंग गरी आउ भनि श्री प्राइमिनिष्टर यान कम्याण्डर इन चिफ जनरल जङ्गबहादुर कुवर राणाजिबाट सर्दार करवीर षत्री मीर मुन्सी लक्ष्मीदास लिफटेन करवीर षत्रीलाई आग्या हुदा सर्दार मीर मुन्सी लिफटेन रजीडंटी कोठीमा गै दस्तुर बमोजिम मुल्कात र मिजाजको षैर आफियत सोधि सक्या पछी-

१९०५ साल षीलत छीपाको नली जनरल जङ्गबहादुरलाई राणाजीको षीताव र प्रसस्ती वक्सेको ।

श्री ३ महाराजको षद पाएको

याददास्त (प्रशस्ति सुरेन्द्र) का तर्फबाट

मेजर जारीज रमजि साहेब बहादुर. म दोस्तका दर्बारका रजिडंटको नाउमा सम्बत् १९१३ साल मिति श्रावण सुदी ८ रोज सनीश्चरवार -

जाहेर रहोस्की श्री माहाराज जङ्गबहादुर कुवर राणाजीले यस ठुलो सर्कारको षैर षाही निमक हलाली गन्याको फौज रैयत प्रजाका हक्मा बेहत्तर गन्याको औ ठुलो सर्कार कंषनि अगुज. बहादुरसंग दोस्तीको दर्जा बढायाको जस्तो छ सबै तपाइलाई जाहेर छ. तसर्थ उन्ले षैरषाही गन्याका कुराको बयान् र हाआ हजुरबाट महाराज मोहनशमुहले हलाई लालमोहरको सनद गरी माहाराजको षीताव गरी जती मुलुक वकस्याको छ सोही सनदको असल र नकल कर्णैल कुलमानसी वसत्यात अर्फत तपाजी छेउ पठाई दीयाको छ. उसैले सबै मुफसल हाल मालुम होला त्यो असल लालमोहर हेरी सक्या पछी फिर्ता गरी पठाई दिनु हाआ हजुरबाट जो यो षिताव मुलुक वकस्याको छ हाआ षुसीषाहीस् संग र सबै अमीर सर्दारहरू औ सबै फौजका मंजुरी राजीले हो यस कारण तपाजीलाई इत्तलायका नीमीत्त लेष्या शुम्म् -

१९१३ साल

श्री प्राइम मिनिष्टर जङ्गबहादुर राणालाई महाराजको षीताव र मूलुक वकस्याको

महारानीका आमा छोराको फाटोको कुरा

वि. सं. १९१३ सा. आश्वीन वदि १० रोज ३ श्रीमहाराज जङ्गबहादुर कुवर राणाजीबाट श्री काहिला साहेवज्यू (श्री वी)रेन्द्रविक्रम शाह (के)

श्रावण शुदि ५ रोज ४ का दिन लेषनुभयाको पत्र भाद्र वदि ८ रोज ७ का दिन आइपुगयो. पत्रले सबै विस्तार मालुम भयो. उप्रांत श्रीमुमाज्यूको र तिम्रो ठुलो भरोसा गरी बसी रह्याको थिया. कसुर ता मबाट केहि भयाको झै लाग्दैन. मानिसले चुक्लि गर्दा रिसानी गराइदिया भनि लेषिबक्सनुभयाका कुरालाइ ताहाले मुमाज्यूसंग मिलाप गरी बक्सनुभया सबै कुरालाई बेहत्तर छ. ताहांबाट मिलाप गर्दागर्दै मुमाज्यूबाट मिलाप हुन्या तवर भये न भन्या [मुमा-ज्यूसंग अंस गरी डांट छुचाहरूले पनि नपाउन्या गरि आपनु इज्जत हुर्मत राषी पछिसम्म पान हुन्या बन्दबस्त बाँधी फरक रहन्या काम गर्नु भया बढीया होला] (यो कोष्ठबद्ध वाक्य काटेर त्यसमा तलको पाठ छ-) 'आफुले येकोहोरो मीलाप गरी पुग्दैन वाहा-बाट जस्तो राहा गरी बक्सनु हुन्छ. आपनु बेहत्तर हुन्या काम हजुरबाट गर्नुहुन्वैछ'.

तर भरिसक्य मुमासंग बेत्यास पर्न नपाउन्या पाठ गर्नुभया ताहालाइ बेहत्तर छ. मबाट दिनुपन्या मद्दतहरू हुन्यै छ. सन्देह मान्नु पर्दैन १०।१२ मुरुग कानपुरि बेस आजकाल तयार भै रहेछन्. वाजिमा पनि बढिया रह्याछन्. तिम्रीलाइ नसोधि खाना गर्न सक्याको छैन. षत् आया रवाना गर्दा हुँ भनि लेषी आयाका अर्थ असल ठुला नामी उमेरदार लडाकी छन. भन्या पठाइबक्सनु होला. असल ठुला नामी उमेदीर लडाकी छैनन्. भन्या नपठाइबक्स्या पनि हुन्छ.

कान्छी महारानीको दुःखदर्द

श्री

श्री जङ्गनाथ श्री ३ महाराज जङ्गबहादुर कुवर राणाजी

स्वस्ति श्री सरदार सिद्धिमानसि के आसिक
उप्राप्त. तैले पठायका चिठि आई पुग्यो विस्तार सबै
बुझ्या -- १-- को मेरा उपर मेहरमानि छ. माहारानी
वस्याका सहरमा दलबहादुरलाई आउन नदिनु.
महारानीलाई सहरदेपि निकलन नदिनु भन्थे हुनाले
दुतिभामा मेरो वेइजति भयो ...१... गदिमा राज गन्थेको
ममारषि म ईजत्. मागछु. माहारानी. वस्याका सहरमा
दलबहादुरलाई आउने जान दिनु. महारानीलाई तिर्थ
गर्न जान दिनु नरोक्नु भने --१-- का हुकुम् रजिडंलाई
भया मेरो. वदनामि मेटिदो हो ...१-- को यक वचनको
दालिद्र छ मैले र. करवर पाया जस्तो हुनेछ १ को
वेहतर हुने जो काममा. मुठि फिराउने छैन. म
सरनुमा पन्थेको छु उँधार गर १-- सग विन्ति गरि
देउ. वनारस सहर बदर भयाको छ. अब वाहालको
हुकुम् भया मेरो वदनामि हिन्दुस्थानमा मेटिदो
हो. चंडाल रणेन्द्रले र. धाम तिर्थ गन्थे पछि ताहा
नआई जाने ठाउ काहा छ. चंडाल रणेन्द्रको मोहरि
कागत. भँसि चडि आउन्थे बाहुनी सग थीयो. बडो
मुस्किलले हात लाग्यो यसै ढिलो भयाको हो कागत
--१-- मा हजुरमा चढाई देउ दलबहादुरको वास्तामा
लेषछे भन्ने परला चाकरको काम पियारो हुन्छ. चाम
पियारो हुदैन. मालिकलाई कामको वास्ता रहन्छ मेरो
वदनामि गर्ने अघि पनि चंडाल रणेन्द्र गोठचका चक्र
हुन्. अब पनि --१--लाई छत्र चढाउन जादा यो नउमत्
गरि राष्यको छ आजकाल. रणेन्द्र गोठच मेरा मुष हेरि
हासेर. मेरा जङ्गबहादुर सहाय छ. भने हुन्थ्यो नि
क्या भो. हामि संग मिल्याको भया यस्तो हुन्थ्यो भनि
मन्टो हलाउँछ मेरो मुषको कालो धोई देउ म जवाफ
गरन पाउ --१-- मेरा सहाय रह्याछ कि भन पाउ वाहा
पछि ताहीका सरनमा आउने छु. विन्ति गरि देउ
सम्बत् १९१६ साल भादउ शुदि १ रोज १ शुभम्.

गोठेले वेइजत गन्थो भन्ने महारानीको दुखेसो

श्री १

स्वस्ति श्री मदति प्रचण्ड. भुज दण्ड. मण्डेनु.

डण्ड. षरग. षण्डेनु. डण्ड. विरेन्द्र. मुडणलो. डण्ड
मुण्ड. मुण्डेति. मण्डिता-वनि षण्ड डण्ड कृत्. अस्वीत्.
इस्थापक. श्री श्री श्री श्री श्री महाराज जङ्गबहादुर कुवर
राणाजी सा देवानाम् सदा. सभ्राम वीजयनाम् उप्राप्त आ-
शिवण शुदि ४ रोज ६ का दिन ताहावाट पठायोको कागज्
आज जाहा आइ पुग्येछ र साहेब मोक्षित आइकन मुका-
वीला गन्थो. यो कागत् काहा पाइथिस भनि सोध्यो र.
प्रयागमा. दुवारिका छोरा. मर्दा. उसको आलमाल. सबै
ब्राह्मणि सग थीयो जब प्रयागमा. रौला भयोथ्यो.
सबैको कागतजात असवाफ हात्रा मकानमा. राष्येको
थीयो. सिकरोल लुट् पिट् गर्दा दुवारिको मुटुरा
ब्राह्मणि सग रहेछ मुटुरा षोल्दा षेरि देष्ये र. मैले
लीज्थ्ये. यस्ता कागत मेरा साथमा राषने होइन भनि
कन भेजि दिजे भनि साहेवलाइ जुवाफ दिजे र साहेवले
जङ्गबहादुर आफके क्या है. व कौन है. आफने असा
भेषा. उसके. हुकुम्. हुकुम्. आफ क्या कहते है. हुकुम्
त. माहाराजका होता है. उसके क्या हुकुम् भन्दा. माहाराज
जङ्गबहादुरका हुकुम्ले नत दौरछस्. भनि दिजे. अब र.
मेरा उपर फत्ये वहुत लागि रहेछ तीम्रो वेहतर गर्दा मेरो
वेइजतिको सामान हुन लागि रहेछ. कचहरिमा पनि
पियाउछु भन्छन्. गोठ्येले गछे र मेरा उपरका जोर जुलुम
गर्न लागि रहेछ रानिले त्यो मोहर-जालसाज गरि लेषि
भेजेको हो. जाल सावुत गराइ यस्को वेइजतीको सामान
वन लागि रहेछ. तीम्रा सरनमा. जो जो पन्थेका छन्
अदनाहरूलाइ पनि तिमिले वेहतर गरि दिथको छौ मेरो
मुषमा दुष्मनले कालो लायाको. अघिको त्यो पनि धोइला.
कचहरिमा. मेरो बदनामिको कागत. जा जजो छ. त्यो पनि
फराइ देलाउ मेरो वनामि मेटि देलाउ भन्थे मैले तीम्रो
वेहतर गन्थेको छु तीम्रो ठुलो भरोसा छ. मेरो कोहि
छैन. फेरि मेरो वेइजति हुन नपावस्. जाहा र मलाइ
घरवाट निसकन दिदैनन् जाहा र मेरा सबै दुस्म भयो
यो सहरवाट जान आउनेको षुलासा गरि दिथे. फत्येव.

वाट बाचदा हुँ कि मन्ये जस्तो लाग्छ तीम्रो सरनमा पन्याको छु जो गच्छीं सम्बत १६१६ साल मिति आश्विन सुदि ८ रोज ३ शुभम् =

[यसमा जङ्गबहादुरलाई तीन वटा श्री मात्र हुनुपर्नेमा पत्रमा पाँच वटा श्री उल्लेख छ - सं.]

श्री

गुरुप्रसाद शाहलाई निम्तापत्र

स्वस्तिश्री गिरीराजचक्रवुडामणीनरनारायणेत्यादि विविध विरुदावली विराजमान मानोन्नत श्रीमन्महाराजाधिराजकुमार श्री श्री श्रीरणेन्द्रविक्रमसाहबहादुर सम्सेर जङ्गदेवानां सदा समर विजइनां कस्य पत्रम् -

स्वस्ति श्रीमन्महाराज धिराजकुमार कुमारत्मज श्रीमन्चौतरिया गुरुप्रसादसाहके सलाम इत नीक ताहा कुशल चाहिन्छ उ भयो कुशल च उप्रान्त श्रीराजा पिथी-सिंह आवागढसित भेरो श्रीमैत्राको विवाह ठहराइ मीः वैशाख सुदि ७ का दिन रमुम् साही मुन्द्राको गरी तिकल चढी सक्थो अब मीः जेष्ठवदी ४ रोज ४ का दिन विवाह को लगन ठहरी रहेछ तसग्रथे तिमीलाई नेबोता गरी विठी लेषी पठायाको छ विवाहको दिन यहा आइ पुक्या बहुत बढीया हुदो हो .

श्री रणेश्वरविक्रम शाह

गोठ वसनात्

मीः वैशाख सुदि ८ रोज ७ सम्बत् १९२१ मुका वनारस शुभम्

गोठको गुरुप्रसादलाई धाक

श्री ५ सहिलासाहेबज्यू

१

स्वस्ति श्री मद्राजकुमार कुमारत्मज श्रीमत् चौतरिया गुरुप्रसादसाहवर्मणेषु इत स्वस्तिश्री सर्वोपमायोगात्यादि सकलगुण गरिष्ठ राजभारोधरन सामर्थ; श्री कपतान् गोठुसि वस्त्र्यात्कस्य सलामपूर्वकपत्रमिदं आगे-उप्रान्त जेष्ठ वदि ४ रोज ४ का दिन - ... १ ... का मैत्रा साहेवका विवाह आवागढका महाराजासंग गराउने पाठ मैले गरावां औ खानादानाका वन्दोवस्त पनि महाराज बेतिया वहादुरका दरवारबाट मैले गराउने पाठ गरावां तस अर्थ यो खुस खवरी तपाजीलाई मैले लेखेको हुँ येती नज्याल तपाजीलाई कैले पनि अझसम्म खत मैले

लेखेको थिन सिपाही बच्चाले येउटा ठाउनयाइ उसै खत लेख्न योग्य हुदैन. अब ठाउ हुन जादा छाती खोली खुस खवरी तपाइलाई लेखन पावां पुर्खाका पुन्यले तर बेतिया-मा म कामले गरी वसदा महाराज बेतियाका पटाङ्गीनी-मा तपाइले मलाइ छेडनु भयो थ्यो याद होला उस बेला जवाव दिने मौका थियन उसै चुपो लाग्यां तस अर्थ येति पौरख गरीा अब म तपाजीलाई लेखी जवाफ दिन्छु कि तपाइले मलाइ छेडनु त कोइ तरइले ठाउँ छैन केन भनुहोला आज गोठुले जङ्गेको मुखमा जुत्ता मान्यो केन भने आफुले निभेक खायाका ठाउमालिकका छोरिलाई खस पाजिलाई हात हालने वाटो राखन दिन दोश्रो नामर्द भैकन खस पाजीसङ्ग हात थपाइन भने पछि यतीको पौरख तपाइहरूबाट होइसकेन र आज तेस बुढेसकालमा जङ्गे पाजीको हातको भात खाइ छोरि वहिनी दीकन गुजारा गरी बसनु भाको छ . भने पछी कुन नाखले गोठु-लाई छेडने वाटो छ र छेडनु भयोथ्यो तर सेखि गन्यो भनु होला अँले गोठुले यती काम गरी सेखी गर्ने मानिस होइन . मैले येउटा जवाव दियाको मात्र हो सेखि त अझ तिन चार महिना पछि गरुँला जब जङ्गबहादुर राणाका स्वासनीलाई राडी तुल्याउला तब सेखि गरुला देखिरहुनु होला वैठाइन्छ तर अब उप्रान्त मलाइ छेड खान नगर्नु होला मर्द बच्चा हुँ जङ्गेको चक्र नैपालमा उलाटा-उने मकसदमा कमर बाँधीयाको छ . भने पछी अरु जावाको केही हिसाव राखिने छैन सम्हलेर बोलनुहोला नत्र पछी पछुताउनु पर्ला ज्यादा क्या लेखु थोरैमा बहुत समझनु चाहिन्छ और तपाइलाई - - - ... १ ... बाट निमता जादा पनि हाजिर नहुनु थो जोग्य होइन . तर येतावाट निमता गयेको पनि सिरिफ आफनु सिलसिला देखाउन निमित्त हो . नत्र तपाजी बाहा निमतामा आयेपनी क्या आखिरत . खस-संग भात खाइ छोरि वेटि दी तपाजी खस वनी सकनु भयेकै छ . ज्यादा क्या लेखु आज महाराज आवागढ जीवांइ साहेवको सङ्ग हिडे . जल्दा जल्दीमा थोरै हाल लेख्या अबको चार महिना पछि फेरी भारी पौरख गरी-

कन तब तपाजीसङ्ग मुलाकात गरी उसवखत अझ बुइ चार वात गरूला शुभम् श्रीसम्बत् १९२१ साल जेष्ठ वदी १० रोज ३ मुकाम बनारस -

गोठूको जङ्गबहादुरलाई धम्की :

श्री ३ साहिला साहेबज्यू

१

स्वस्ती श्रीमदतीप्रचण्ड मुजदण्डेत्यादी श्रीमहाराज-जङ्गबहादुर राणा प्राडमिनिष्टर आइण्ड कम्प्याण्डर इन्वि-फषु इत स्वस्ती श्रीसर्वोपमा जोग्यत्यादि सकलगुणगरिष्ट राजभारोधरन सामर्थ . श्रीकपतान् गोठूसिंह वसन्त्यात्कस्य सलामपूर्वक पत्र मिदं आगे जेष्ठ वदि ४ रोज ४ को दिन जाहा-----का मैजा साहेबका शादी आवागढका महा-राजसंग गराउने पाठ मैले गरावा और खानादानाको वन्दोवस्त पनी महाराज वितीयावहादुरका दरवारबाट गराउने पाठ मैले गरावा तस अर्थ यो खुस खवरी मैले तपाइलाई लेखेको हुँ. येतिन्ज्याल मैले रूत तपाजीलाई लेखेको थीन. सिपाही बच्चाले येउटा ठाउ नपाइ . उसै लेखन योग्य हुन्न अब ठाउँ हुनीले छाती खोली खुस खवरि लेखनपाजा पुर्खाका पुण्यले तर लखनौबाट फर्की तपाजी जाहा बनारसमा सिकरौलका कोठिमा वसनु हुँदा गोठु तेरो बाबु रनभद्र हो डोक दे भनी मलाइ छेडनुभयोथ्यो तपाइले तर उसवेला जबाब दिने मौका थीन. चुपो लाग्या उसै निम्ति येति पौरख गरी अब म तपाजिलाई लेखछु कि ऐक बाबुको बीज रहेछु र न आफुले निमेक खायाका जगा मालिकका छोरी तिमलाई हात हालनबाटो राखन दिन न त नामर्द भैकन तपाइको हात थापने बाटो राख्या भनेपछि गोठु खास आफनै बापको बेटा रहेछ कि कसो भनि निसाफको मौका येहि हो मलाइ यसो भन्यो भनि तपाइ भनु होला. तपाजि त यस्तोको बीज पैदा हुनै हुन्न भनि आफनै मुखले कबूल गर्ने हुन्छ . ज्यादा के लेख् थोरैमा समझनु चाहिन्छ और आवागढका संग कामले गरि जानुपर्दा जलदिमा यो खत तपाजिलाई थोडे हाल लेख्यां श्रीसम्बत् १९२१ साल मिति जेष्ठ वदि १० रोज ३

मुकाम बनारस शुभम्

श्री

विजयराजको बेइजजती

श्री पृथ्वीनारायण साहा

श्री ५ साहिला

महाराजका.

साहेबज्यू

२

१

रङ्गनाथ गुरुज्यू.

३

स्वस्ति श्रीब्रह्म कर्मसामर्थ पण्डितराज श्रीगुरु विजयराज गुरुज्यूके इत स्वस्ति श्रीसर्वोपमा जोग्यत्यादी सकलगुण गरिष्ट राजभारोधरन सामर्थ: श्रीकपतान गोठुसि वसन्त्यात्के शाष्टाङ्ग दण्डवत्-

उप्रान्त आगे जेष्ठ वदी ४ रोज ४ का दिन जाहा -- १ -- का मैजा साहेबका विवाहा आवा-गढका महाराजसित गराउने पाठ मैले गरावा और खाना दानाका वन्दोवस्त पनि इजत साथ महाराज वेतिया बहा-दुरका दरवारबाट गराउने पाठ मैले गरावा तस अर्थ यो खुसखवरी तिमलाई मैले लेखेको हुँ आजसम्म कैले पनी तिमलाई खत लेखेको थीन केन भने सिपाही बच्चाले येउटा पौरख नदेखाइ उसै चिठि लेखनमा मनासिब हुदैन . अब येति पौरख गरि छाती खोली तिमलाई चिठि लेखन पाजा पुर्खाका पुण्यले केन भने आफना माली-क आफुले निमेक खायाका जगामा मालिकका छोरीलाई येस्तालाई हात हालने बाटो राखन दिन दोस्रो येस्तासङ्ग हात थापी खानु पारीन भने पछि जो सेखिगर्नेको मुखमा गोठुले जुत्ता मान्यो कि मारेन तजबीज गर्नु चाहिन्छ. दोस्रो हाम्रा मालिकलाई कासीमा हाडि थपाइ छोडुला तब म विजयराज भनी सेखि गरथ्यो त्यो सेखि कता गो अब तिमिहरूको चक्रबाट मालिकलाई साफ बचाइयो . कलपवृक्षको छात्रामा राखियो . मालिकलाई भने पछी छाती खोली जबाब गरिन्छ अब तिमि हत्यारालाई क्या मानिन्छ अघि -- २ -- बखतमा तिम्रा बाफ दादाले आफनी छोरी हनुमान्दोकामा पटकेर मानेको

गोठु वसन्त

संताब हौं. फेरी ब्रह्महत्यारोसंग भात खाने येस्तालाई ब्राह्मण भनीन येस्तालाई चण्डाल भनीछ. येस्ताका हातको भात पानी चल्दैन म गुरू हुँ भनी क्या घमंड गर्छौं. श्रीपण्डितराज ... ३... मन्दा ठुलो क्या काम गन्यौ भने जाड र कुखुराका मासु खायौ तिमि कुजात बखत परेमा क्या हाभ्रा मुख हेर्न सकलौ केहि दिनमा दस धानीको नजर चढाउला तब खुस होइबकसनुहोला. श्रीसम्बत् १९२१ साल मिति जैष्ठ सुदी १५ रोज १ शुभम्

गोठूले बद्रिनरसिंहलाई उक्साएको

श्री

स्वस्ती श्रीमद्राजकुमारकुमारात्मज. श्रीजनरल श्रीश्रीश्रीबद्रिनरसिंह राणाजीके चरणदुगले षु इत स्वस्ती श्रीसर्वोपमाजोग्यत्यादी सकलगुणगरिष्ठ राजभारा धरन सामर्थ्य श्रीकपतान गोठु बस्न्यात्कस्य सलामपूर्वक पत्रमिदं बांहा नीक आनन्द छ ताहा तपाजी निका आनन्द हुनुभया सब तरहले हामीलाई भरोसा हुनेछ. आगे उप्रान्त तपाजी हामी काठमाडौंमा छँदा ममाथी अघि जस्तो मेहरमानगी राषनु हुन्थ्यो अब पनि मेरामाथी उई निगाह रहेस् तपाजीले राजाका निमेक दुनिबालाई सुख हवस भने निमित्तमा ठुलो तकलीफ किल्लातक भयो तपाजीमन्दा ठुलाले लगाइ सतरामे पाजीले जुत्ता उठायो तपाजी सेरबचा हुनुहुन्छ. छेत्रियलाइ इष भयेन सांपलाइ वीष भयेन मंछ तपाजीले सामेल छु तिमिहरूले सिध्यायापछि म तिमिहरूका अपसर भई, सहाये हुला भनी पक्का जमान दीनूहवस् राजा हुँ भनेलाई चार महिनाकामित्र म कतल गरी ठंडा पारी दीन सकिन भने गोठु बस्न्यात् नाही एक बाबुको बीज रहेछ की दुइ बाबुको रहेछ राजा हुँ भनेलाई था होला केन लेषू काम नभयी कदाचीत् खुल्ला भनिकन तरेनीसंभ बटउलीका आयाथ्या गमन पर्दा बेतिया गबाँ र खानाका बंदोबस्त गरेर उसै फरक्या तर अब मैले बंदोबस्त उदोज गर्ने कुरा सब गरी कि पाऱ्याको छु अब सिरिफ तपाइ तैले राजा हु भनेलाई नेपालमा तैले

कतल गरी ठण्डा पाऱ्याको बखतमा म तिमिहरूको मदत गरुंला भनि तैयार रही बकसनुहोस् म येक दुइ तीन सिध्याउन्छु. कामले गर्दा जाहेर आफै हुनेइछ. ज्यादा का लेखु. थोरैमा बहुत सम्झनुहोला यो खत वाची फारी दिनु-होला श्रीसम्बत् १९२१ साल मिति आषाढ शुदि ४ रोज ६ मोकाम बनारस शुभम्—

बेइजजतको बेहोरालाई अंग्रेज सरकारले

सामसुम पारेको

याददास्त श्रीकर्नेल जार्ज रामजीसाहेब बहादुर रजीडण्ट मुल्क नेपालका तरफबाट श्रीश्रीश्रीमहाराज जङ्गबहादुर राणाजी० सी० वी० प्राइममिनिष्टर याण्ड कम्पाण्डर इन चीफ साहेब बहादुर नेपालका नाममा तारीष १४ माह अक्तुबर सन् १८६४ इस्बि मुताबिक सम्बत् १९२१ साल मिति आश्विन शुदि १४ रोज शुक्र-वार

हे मित्र सलाम र षुसिले भरियाका मुलाकातको बांछा पछि दोस्तीले भरियाका दिलमा जाहेर रहोस्कि तपाजी र तपाजीका भाइ जेनरल बद्रिनरसिंह कुवर राणा साहेबबहादुर श्री राजगुरु साहेब र चौतरीया गुरूप्रसाद साहका नाममा आयाका छेडछाडका कुराका चिठीहरू जस्को लेषन्या बनारसमा रहन्या कप्तान गोठु बस्न्यात् छ भनि तपाजीले प्याल फर्माउनुहुन्छ. सां चिठी तपाजीले म दोस्त ति चिठीहरूका असल लेषन्याको पत्ता सुराग लगाइ उसलाई सजाय दिलावस् भन्या दरपारतसंग मेजर कप्तान करवीर षत्री क्षेत्रीमाफत् म दोस्तछेउ पठाइदिनु-भयाको थियो. उस कुरा बाबत म दोस्त अब दोस्तीको कलमले लेखतछु कि ठुला मान भयाका जनाव गौरनर जेनरल साहेबबहादुरबाट जारी भयाको हुकुम्बमौजिम बनारसका साहेब एजेण्ट गौरनर जेनरल बहादुरले यस् कुराको बेस गरी तहकीकात फरमाउनुभयो तर केही कुरा साफ जाहेर भयेन श्री ति चिठीहरू कसले लेष्याको हो भन्या सबुतको केही दलील र बजहंस बुत पाइयेन. गोठु बस्न्यातले म ई चिठीको कुरा कति पनि जान्दैन भनि

भन्दछ औ गोठु भन्या लेषन् पनि जान्दैन. तसर्थ उसले आफना नाम सही गन्याको होला भन्नुलाई उसको सबुत पनि केही मिल्दैन औ साहिला साहेबजीका मुन्सीको हाथको लेष्याको पनि इ चिठीहरू ठहर्दैनन् --

हे मित्र गोठु कप्तानको नाम चिठी र लिफाफामा लेष्या रहनाले ति चिठी गोठुले लेष्याको हो भनि साबित हुन्दैन. बरू चिठी र लिफाफा माथी गोठुको नाम भया-काले म दोस्तको दिलमा उसै बषत् इ चिठी गोठुले लेष्याको होइनन्. दोस्त्रा कोइ मानीस् गोठुलाई फसाउना र उसको नास गर्नालाई इ चिठी लेष्याको होला भनि ठीक जस्तो लाग्यो. धराप कामको सल्लाह गर्न्याहरू, कदाचित् दोस्त्राका हाथमा चिठी पन्या सबै कुरा जाहेर हुन्छ. यस् डरले, यस्ता तरह प्रगर चिठी र लिफाफा माथी आफना नाम लेख्दैनन्. तसर्थ, गोठु कप्तानले कतलको सल्लाहमा जेनरल वद्रीनरसिंह कुवर राणालाई सरीक गर्ना निमित्त जेनरल साहेब मौसुफका नामको चिठीको लिफाफामाथी तपाजीको दौलतपाना थापाथलीको ठेकाना लेषी, रवाना गरला औ लिफाफामाथी आफना नाम लेषला विसेध गरि तपाजीका र दोस्त्रा दोस्त्राका नाममा छेडछाडको चिठी रवाना गन्या पछि यस्तो काम गर्ला. यो कुरा प्रतित हुन्दैन.

जस् मानिसले येक चिठी लेष्याको छ उसैले सबै ति चिठी लेष्याको छ भनि साफ जाहेर छ. औ जेनरल वद्रीनरसिंह कुवर राणाको नामको चिठी तपा-इको हाथमा परोस् भन्या इरादा उसको थियो, ती चिठी मध्ये १ मा श्रीसाहिलासाहेबबाट चौतरिया गुरुप्रसाद साहका पास नेवताको चिठी गयाको कुराको जो जिकीर छ. सो उसले गोठु कप्तानलाई यो कुरा मालुम रहेछ. ई चिठीहरूको हाल उसलाई मालुम होला भनि साबित हुन्दैन केन भन्या श्रीसाहिला साहेब. यो नेवताको चिठी भेरो हो १ नौकरको हाथमा दी, बेतीया पठायाको हो भनी भन्दछन्. यस्ता भया. नेवताको हाल साहिला साहेब र का-हिला साहेबको नौकर चाकर सबैलाई र वरु, जो जो मानिस्

उन्का धरमा जान्द आउछन् सबैलाई मालुम भयाको होला --

बनारसको एजेण्ट बहादुरलाई प्रतीत भयाको छ कि इ चिठीहरू गोठुले लेष्याको होइन म दोस्तको राय पनि यस्तै छ. केही दगाबाज मानिसले गोठु कप्तानलाई नोक्सान पहुचाउनालाई उसको नाम लेषी दीयाको छ बनारसका साहेब एजेण्ट गौरनर जेनरल बहादुरलाई सुव-हा छ कि साहिला साहेबसंग नेपालका महारानीसाहेब औ, काहिलासाहेब दुस्मनी राख्दछन्. ई दुवैका कोही नौकर चाकरले ई चिठीहरू लेष्याको छ. तर यस्को सबुत त केही साहेब मौसुफलाई मिल्दैन

गोठु कप्तान चौतरिया गुरुप्रसाद साहका भाइ दलप्रकास काहिला साहेबसंग बस्तछ. मसंग वडो दुस्मनी राख्दछ. उमैले इ चिठी लेष्याको होला भनि सुवहा गर्दछ. तर यसको केही सबुत दिन सक्दैन --

साहिला साहेब आदि नेपालका राजकुमारहरू-लाई बनारसका साहेब एजेण्ट बहादुरले आफना पास डाकी भनिदियाकाछन्. कि तपाजीहरूका नौकर चाकर कोही चिठी, यस्ता तरहको महाराज जङ्गबहादुर राणा जी० सी० वी० और कोही नेपाल दरवारका अहलकारका नाममा लेषन पाउन्त्याछौ राजकुमारहरूले ई चिठी कसले लेष्याको छ हामीलाई कति पनि थाह यस्को छैन भनि भन्नुभया. बरू साहिलासाहेब यस कुरामा बडो फिकिर-मन्द छन्. जो कोइ ई चिठी लेषन्याको सुरागको खबर देला म २०० रुपैया ईनाम दिन्था साहिला साहेबले यकरार गर्नु भयाको छ.

कौन्सीलमा इजलास भयाको ठूला मान भयाको लाट गौरनर जेनरल साहेबबहादुरलाई तपाजी माथी यस्ता छेडछाडको कुरा भयाको बडो अफसोस छ. तर जो कुछ भया यसभन्दा ज्यादा केही उपाई गर्नु सक्दैनन् औ म दोस्तलाई यस्ता यस्ता चिठी यहाँ आया देषी उन्हेरुलाई नपढी च्याती अफाली दिनु चाहिँछ भनि तपाजीलाई

सल्लाहा दिना निमित्त हुकुम भयाको छ.

तथाइले पिछला फेरा म दोस्तछेउ पठाई दियाको श्रीसाहिंलासाहेबले लेख्याको चौत्तरीया गुरुप्रसादसाहको नामको नेवताको चिठी १ र चौत्तरीया मौसुफका नामको गोठु कप्तान भन्त्या लेष्याको चिठी १ म दोस्त तपात्री छेउ फर्काईदिन्छु. अर्का चिठीहरू ठूला सकारमा छन् यहा आयांपछि पठाइ दिउला शुभम् --

(यस पछि सं. १९२१ कार्तिक वदि ६ रोज ५ मा कर्नेल जार्ज रेम्जेले जङ्गबहादुरका विरोधमा गोठु बस्नेट्ले लेखेका सकल चिठीहरू सबै पठाइ दिए - गुरुप्रसादको निम्ता १, गोठुको निजके चिठी १, जङ्गबहादुर निजैको

चिठी १, विजयराजको चिठी १ जङ्गबहादुरलाई ब्राह्मण भन्नेले लेखेको १ (सो यहाँ छैन) बद्दीनरसिंहलाई लेखेको १)

(पत्र उर्दू र नेपालीमा छन् । दुवै पत्रका अन्त्यमा 'रेजिडण्ट जी. रेम्जे' भन्ने अंग्रेजीमा सही र छाप पनि छ ।)

(साहिंला साहेबज्यूले पठाएको निम्ता पत्रमा ससाना सुनटीकी लाएकाछन् राष्ट्रिय अभिलेखालय परराष्ट्र मन्त्रालयका सौजन्यबाट यो पत्रका प्रतिलिपि प्राप्त भएका हुन् । यी पत्र सार्न केशव गौतम, सन्तोषमणि नेपालले मद्दत गरेका छन् । यो लेखमा नपुग प्रमाणका लागि यी भन्दा अरु पत्र पछि प्रकाश गरिने छन् ।)